

SOSİOLOGİYA VƏ PSIXOLOGİYA

UOT 316.77

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏLƏR: FƏLSƏFİ-TARİXİ ASPEKT

Q.Y.ABBASOVA, V.K.MUSAYEVA

*Bakı Dövlət Universiteti**q.abbasova@mail.ru, vusala.musayeva@gmail.com*

Məqalədə cəmiyyət tarixindəki mədəni qarşılıqlı əlaqələrin tarixi və fəlsəfi paradimaları araşdırılır. Bunun üçün həm keçmiş, həm də müasir dövr tarixçiləri və mədəniyyət filosoflarının yanaşmaları təhlil olunur. Mədəni qarşılıqlı əlaqələrin mahiyyətinin mədəniyyətin məzmunu ilə müəyyən olunduğu müəyyən edildi. Öz növbəsində mədəniyyətin məzmunu özünəməxsus bir xarakterə malik olan sosial əlaqələrin və münasibətlərin daxili inkişafı ilə əlaqələndirilirdi. N. Danilevski və O. Spenglerə görə, mədəniyyətlərin bir-birinə qovuşmasının qarşısını alan budur. Mədəniyyətin, xüsusən də rus mədəniyyətinin özünəməxsusluğu N. Berdyaev tərəfindən vurğulandı. Postmodernizm dövründə mədəniyyətin simvolizmi bütün mədəniyyətlərin vahid mədəniyyətə birləşməsinin əsası kimi qəbul edilməyə başlandı. Lakin bu, inkişafdakı xaosu və gözlənilməzliyi artırır. Hər bir sivilizasiyanın bir-birinə təsir edən və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan mədəniyyətləri var.

Açar sözlər: mədəniyyət tarixi, fəlsəfə tarixi, mədəniyyətlərarası əlaqələr, qarşılıqlı təsir, müasir paradimalar.

Xatırladaq ki, mədəniyyət anlayışının çoxlu tərifləri var. Elmi kateqoriya kimi bizi onun ən ümumi mənası, sivilizasiyanın yekunu kimi tərfi maraqlandırır. Vaxtilə A. Toynbi sivilizasiyaları lokal miqyasda inkişaf edən cəmiyyətin məkan və zaman hədlərində formalaşan sosial həyat forması adlandıraraq bunların durmadan dəyişməsinə, dövrün çağırışlarına cavab olaraq irəliyə doğru getməsinə qeyd edirdi [15, 6-7]. Toynbinin fikrincə, “tarixin əsası dünya qanunlarının - hər dəfə İlahi Söğünun Cavabını təbii və ya başqa bir Çağırış şəklində ifadə edən ilahi Loqotiplərin və insanlığın qarşılıqlı əlaqəsidir. Tarixi dərk etmək bəşəriyyətin özünün və özündə İlahi Qanunun və ən yüksək taleyin dərk edilməsi deməkdir” [15, 10]. Hər bir sivilizasiyanın əsasında onun tutduğu ərazisi və mənəvi özünəməxsusluq durur (ilk növbədə din). Bu günə kimi sivilizasiya və mədəniyyət arasında oxşar və fərqli cəhətlər axtarılır, əks mövqelər bildirilir. Burada sivilizasiyanın ya da mədəniyyətin üstün olması məsələsi ilə yanaşı həm də onların inkişaf etmək bacarığının olub-olmaması

ideyası ətrafında da böyük mübahisələr aparılır.

Mədəniyyət, insanların sosial təcrübəsinin normalarda, dəyərlərdə, o cümlədən maddi dəyərlərdə əks olunması olaraq, istisnasız olaraq bütün humanitar və sosial elmlər üçün tədqiqat mövzudur. Mədəniyyət nəzəriyyəsi və tarixi son zamanlarda bir çox istiqamətləri olan “kulturologiya” termini ilə ümumiləşdirilmiş və müəyyən edilmişdir [10, 99-104]. Tədqiqatçılar həyat keyfiyyətini, cəmiyyətin mədəniyyət səviyyəsini, insan mədəniyyətinin səviyyəsini, mədəniyyətin səmərəliliyini və s. müəyyənləşdirmək üçün modellər və hesablamalar hazırlamağa çalışılır. Burada əsas göstərici insan mənəvi kapitalının özəyi olan intellektual mədəniyyətin inkişaf səviyyəsidir [12, 105-110].

Sosial fəlsəfədə mədəniyyətlə bağlı formalaşan təsəvvürlər digər humanitar və sosial elmlər tərəfindən bu sahədə qazanılan uğurlarla da tamamlanmışdır. Mədəniyyətlə bağlı fikir müxtəlifliyi bu kateqoriyanın olduca geniş məzmunu və ifadə formalarının zənginliyi ilə bağlı olmuşdur. Buna görə qarşıya məqalədə qoyulan məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq biz mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşması və inkişafı baxımından mədəniyyət anlayışının məzmununu təyin etməyə çalışırıq. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir elmi kateqoriyanın təhlili tarixi bütövlükdə rəşional tərəkürün və elmin özünün də yaranması və inkişafı tarixi ilə bağlı olmuşdur. Əgər O. Kontun insan ruhunun, yəni tərəkürün inkişafının üç mərhələsindən (teoloji, metafizik və pozitiv) [11] irəli gəlsək, onda deyə bilərik ki, mədəniyyət haqqında da təsəvvürlər bir neçə tarixi mərhələdən keçmişdir. Ən ümumi şəkildə mədəniyyət təbiətdən fərqli olan və insan tərəfindən yaradılan hər hansı bir maddi və mənəvi nemətlər, onun bilikləri, bacarıqları və qabiliyyətləridir.

Lakin bu tərifi qarşıya qoyduğumuz vəzifəsini yerinə yetirmək üçün kifayət etməyəcək. Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşması baxımından mədəniyyət tarixi zaman və məkan hədlərində götürülməlidir. İlk növbədə vahid şəraitdə və ərazidə yaşayan, inkişaf edən, ümumi dini-mənəvi, estetik dəyərlərə uyğun həyatını quran, bunları hüquqi və siyasi müstəvidə təsdiqləyən, sabit sosial təsisatları və təşkilatları olan insan icmasının həyatına müəyyən mədəniyyət növünə malik olmasını demək olar.

Əgər tarixə nəzər salsaq görərik ki, insanlar sosial həyat formalarını yaratdıqca bunların müəyyən şəkildə sabit inkişaf etməsi xüsusi mərhələni, dövrü təşkil edir. Yəni sosial prosesdə formalaşan həyat tərzi, həyat ukladı özünəməxsus şəkildə davamlı olaraq fəaliyyət göstərib. Bunu birinci növbədə tarixçilər dərk edib təhlil etməyə çalışıblar. Həmin mərhələlərə adətən mədəniyyət adını verirdilər, həm də dövr adlandıraraq həmin bölgə ilə bağlı məlumatları mədəniyyət çərçivəsində təhlil edib ona qiymət veriblər. Beləliklə, mədəniyyətin inkişafı həyat ukladı kimi götürülsə, tarixi dövr daxilində onu yerləşdirib öyrənmək mümkün olur. Əvvəlki tarixi mərhələlərdə insanların məskən saldığı ərazilər arasında əlaqələr o qədər də geniş olmamışdır. Buna görə də tarixi təhlildə müxtəlif bölgələrə aid insan məskənlərini mədəniyyət adlandıraraq öyrənilib müqayisə edirdilər. Aydınır ki, zaman keçdikcə dünya-

nın bütövləşməsi, vəhdəti artır, ona görə də mədəniyyətlərarası əlaqələr genişlənir, onların qurulması prinsipləri təyin olunaraq tətbiq edilirdi.

Getdikcə mürəkkəb xarakter alan sosial inkişaf şəraitində mədəniyyətin məzmunu da genişlənərək daha mürəkkəb olurdu. Onun daxilində bir çox sosial təşkilatlar və institutlar, dəyərlər təşəkkül tapır və inkişaf edirdi. Elmdə də bu problemə münasibət öz əksini müxtəlif, getdikcə genişlənən tədqiqat-larda tapırdı. İlk növbədə həyat fəaliyyəti sahələri üzrə aparılan araşdırmaların keyfiyyəti və sayı qeyd olunmalıdır. Bundan başqa, mədəni inkişafın ümu-miləşdirmə dərəcəsi də əhəmiyyət daşıyırdı. Tarixçilər öz əsərlərində hər bir dövrün geniş xarakteristikasını verir, məzmununu təyin edirdilər. Bununla yanaşı teoloqların xidməti də xüsusi qeyd olunmalıdır [2]. Din sosial hadisə olaraq insan həyatında cəmiyyətin erkən mərhələlərindən etibarən böyük rol oynayırdı. Təbii ki, bu sahədə gedən proseslərin təhlili də aparılırdı ki, hadisə-lər tənzimlənsin və nəzarət altında saxlansın.

“Sivilizasiya” termininin özündə hələ də birmənalı şərh yoxdur. Dünya tarixi və fəlsəfi ədəbiyyatda “sivilizasiya” sözü dörd mənada istifadə olunur: 1) mədəniyyətin sinonimi kimi - məsələn, Toynbi və tarixşünaslıq və fəlsəfədəki Anglo-Sakson məktəblərinin digər nümayəndələri arasında; 2) yerli mədəniy-yətlərin inkişafında müəyyən bir mərhələ, yəni tənəzzül və süqut mərhələsi olaraq (O. Spengler); 3) barbarlıqdan sonra bəşər tarixi inkişaf mərhələsi kimi (L. Morgan, F. Engels, A. Toffler); 4) bir bölgənin və ya ayrı bir etnik qrupun inkişaf mərhələsi kimi: bu mənada qədim sivilizasiyadan, İnk sivilizasiyasın-dan və s. danışmaq olar.

Burada həm də N.Y. Danilevskinin mədəni və tarixi tiplər nəzəriyyəsi qeyd edilməlidir. “Rusiya və Avropa” kitabının müəllifi (1871) olan Danilevski sələflərini, milli düşüncə elan edərkən “orijinal milli inkişaf” ehtiyacını heç dü-şünmədikləri, ümumbəşəri vəzifələrinin həyata keçirilməsini Avropadan Slav-yan torpağına köçürdükləri, Alman fəlsəfəsinin məntiqini qəbul etdikləri üçün tənqid edirdi. Bəzi mədəni-tarixi tayfaların özləri üçün və eyni zamanda bəşə-riyyətin qalan hissəsi üçün belə ümumi bir insan problemini xüsusi olaraq həll edəcəyi heç vaxt ola bilməyəcəyinə inanırdı. Hər qəbilə, hər millət öz mənə-feyinə, daxili qüvvələrinə və qabiliyyətlərinə arxalanaraq sırf egoist məqsədlər güdür. Bəzi xalqlarda bunlardan daha çox, digərlərində daha az var. Bəzi cə-hətdən digərlərindən üstün olan xalqlar, xüsusi mənəvi mahiyyətinin təcəssümü olan xüsusi mədəni və tarixi tiplər və ya sivilizasiyalar yaradırlar [6, 87].

Ümumi olaraq belə bir qənaətə gəlmək olar ki, N.Danilevski mədəniy-yətlərarası inteqrasiyanı yalnız mədəni inkişafın nəticəsi kimi formalaşan sivilizasiyada görürdü. O, bir çox, o cümlədən türk, monqol, hunn xalqlarında sivilizasiya yaratmaq yox, dağıtmaq xüsusiyyətini göstərir, bildirirdi ki, son tarixi sivilizasiyanı yaradan Qərb artıq “sivilizasiyanın böyüklüyünün apoge-yini” yaşamış və Slavyançılıq yüksəlişi növbəti sıradadır. Rusiya və Avropa fərqli sivilizasiyalı boşluqlara ayrıldı, bu ayrılıq hər hansı bir dostluq əlaqəsini və barışıq perspektivini tamamilə istisna edir. Qərblə mübarizə Rusiya siyasə-

tinin yeganə vəzifəsidir [6, 91].

Osvald Spengler də mədəniyyətin morfologiyasını təhlil edərkən Birinci Dünya müharibəsindən sonra öz “Avropanın qürubu” (1818) əsərilə qalmaqallı şöhrət qazandı. O, həqiqəti təbiət və metafizik dərəcəsinə qaldırılan tarix anlayışları arasındakı fərqi əsaslanaraq təhlil edir. Təbiətin fenomenallığı mexaniki zərurət (çevrilənə tabe olmaq), tarix isə üzvi (çevrilməyə çevrilmənin tabe olması) prinsipinə əsaslanır. Buna görə də tarixi elementləri, quruluşu, daxili işləmə metodları barədə bilikdən irəli gələn təbii elmi metodla başa düşmək olmur. Yalnız “fenomenal” səviyyədə, formalarının (müxtəlif sivilizasiyaların) təsviri və müqayisəli təhlili yolu ilə başa düşülə bilər, bu səbəbdən mədəniyyətlərin morfologiyası meydana gəlir və öyrənilə bilər. Hər bir sivilizasiya / mədəniyyət özü-özlüyündə qapalı şəkildə yaşayır [16, 43].

Orijinal sivilizasiyaların inkişafının ümumi qanunları müəyyən bir mədəni yaradıcılıq formasının, yəni elmi, hüquqi, dini və ya bədii şəkildə həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu inkişafın qanunlarını realizə etmək üçün: 1) sivilizasiyanın ortaya çıxması üçün insanların uyğun “mənavi meyllərə” sahib olmaları və siyasi azadlıqdan istifadə etmələri lazımdır; 2) bir mədəni-tarixi tip sivilizasiyanın başlanğıcları başqa tipli xalqlara ötürülmür; 3) hər yeni növün tamlığı və zənginliyi, ona daxil olan etnoqrafik elementlərin müxtəlifliyindən asılıdır; 4) sivilizasiyanın böyüməsi dövrü həmişə çiçəklənmə və var vermə dövründən çox uzundur, bundan sonra o, canlılığını tükəndirir və yenilənmir [16, 44].

Şpenqlərin sivilizasiya və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini belə xarakterizə etməsi dünyanın bütövləşməsinin qismən nəzərə alınmasından irəli gəlir. Müasir sivilizasiyanın qloballaşma şəraitində inkişaf etməsini nəzərə alsaq başa düşməliyik ki, mədəniyyətlərarası əlaqələr, qarşılıqlı təsiri əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq qat-qat artıqdır.

Azərbaycan tədqiqatçıları cəmiyyətin sosiomədəni inkişafının bir çox məsələlərinə öz münasibətini bildirmişlər. Müstəqil dövlətin inkişafına qədəm qoymuş Azərbaycan üçün sosial inkişafın konseptual əsaslarının müəyyən edilməsi, gələcək inkişaf perspektivlərinin proqnozlaşdırılması, burada beynəlxalq münasibətlər sistemində özünə layiq yer tutmaq zərurəti mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulması baxımından mövqələrin təyin edilməsi olduqca vacibdir. Z.Quluzadə haqlı olaraq göstərir ki, mədəniyyət tarixçilərinin vəzifələrindən biri öz tədqiqatları ilə humanizmin təntənəsinə xidmət edərək və obyektivliyi gözləyərək ilk növbədə insan zəkasının möhtəşəmliyinə, onun azadlığa, xeyrə, ədalətlə can atmasına cavab verən hadisələrə və proseslərə, insanlar arasında dostluq və qardaşlıq münasibətlərinə diqqət yetirməlidirlər [13, 5]. Müəllif həm də vurğulayır ki, “mədəniyyət tarixi barədə elmlərin müasir inkişaf səviyyəsi real imkan verir ki, bölgə mədəniyyətləri vahid dünya mədəniyyətinin tərkib hissəsi olaraq özünəməxsus inkişaf xüsusiyyətlərinə malikdir. Bunların komparativist təhlili çoxəsrli mədəni inkişafda ümumi xüsusiyyətləri, vahid olanın təyin edilməsinə yardımçı ola bilər [13, 5-6]. Sosiomədəni inki-

şafın qloballaşması şəraitində ümumi xüsusiyyətlərin üzə çıxarılması işi olduqca vacibdir. Müəllif mədəni sahələrin təhlilində aparılan işləri öz aralarında kifayət qədər tənziqləmədiyi üçün pərakəndə xarakter daşdığını göstərir, nəticədə ümumi bölgə miqyasında baş verən hadisələrin birmənalı qiymətləndirilmədiyini vurğulayır. Nəticədə həm metodoloji, həm də elmi-praktik mənada bir çox ziddiyyətlər əmələ gəlir.

Mədəniyyətin inkişafı həm də insanın inkişafı deməkdir. Xüsusi olaraq bu insanın öz daxili mahiyyətinin, “mənliliyinin” dərk olunması ilə bağlıdır. Bu barədə R. Əzimova apardığı tədqiqatlar nəticəsində gəldiyi qənaətlərində yazır ki, mədəni-mənəvi dəyərlərə artmaqda olan diqqət insanın özgəlləşməsinin aradan qaldırılmasının rolu olduqca böyükdür. Yaradıcı insan obrazı texnokratik təsirlər, ekoloji böhran nəticəsində yeni, bir çox əxlaqi və mənəvi xüsusiyyətlərindən azad, sosial istiqamətlənmələri və dəyərləri qeyri-müəyyən olan insan obrazı ilə əvəz olunur. Əgər müasir mədəni inkişaf insan qabiliyyətlərinin fəvqəl bir səviyyəyə ucaldırsa, bunun ekstremal tərəfini də düşünmək lazımdır [4, 8-9]. Mədəniyyət sosial hadisə olaraq insan tərəfindən yaradılmaqla, onun özünün təkmilləşməsinə, tərəqqisinə xidmət edir. Bu baxımdan mədəniyyətlərarası münasibətlərin insan həyatına, onun sosiallaşmasına, lazımi insani keyfiyyətlərinin yetişməsinə səbəb olur. İnsan şəxsiyyətinin formalaşması mədəni inkişafın son məqsədi və vacib vəzifəsidir.

Mədəniyyətlə bağlı diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri də siyasi və hüquqi proseslərin mədəniyyətin inkişafına təsiridir. Bununla bağlı olaraq A.Əsədovun fikri ilə razılaşımaq olar ki, siyasət və hüquq mədəniyyəti və əxlaqi möhkəmləndirmək üçündür, artıq sözün yaxşı mənasında süni vasitələr. Siyasət və hüquq mədəniyyət və əxlaqın üzərində qurulduqda siyasi mədəniyyət və qanun formasını kəsb etmiş olurlar. Siyasət və hüququn mədəniyyətdən və əxlaqdan ayrılması isə siyasi deqradasiyadır [1, 66-67]. Siyasət, hüquq və əxlaq insan münasibətlərini mədəniyyətdə müxtəlif formada qiymətləndirərkən bir-birini tamamlayır və təmin edir. Real nəticəsi isə insanın daxili aləminin, onun dünyaya olan münasibətinin dəyişməsində, daha dözümlü və xeyirxah olmasına dəvət edir. Mədəniyyətlərin hər birində bu üç tərəfin, yəni hüquq, siyasət və əxlaqın ifadə tərzini və inkişafı müxtəlif olduğu üçün qarşılıqlı şəkildə təsiri zamanı bu özünü ya tolerantlıqda, ya da ki dözümsüzlükdə, nifrətdə, gərginlikdə özünü ifadə edir.

Ümumi şəkildə mədəniyyətlər müxtəlif xalqların tarixi inkişaf mərhələsini, yaxud pilləsini ifadə edərək fərqli olsa da, öz münasibətlərində vahid çıxış nöqtəsini, yəni qarşılıqlı olaraq hər bir tərəfinin yaşamaq hüququnun tanınmasını qəbul etməklə tolerantlığa doğru inkişaf edirlər.

Mədəniyyət barədə müasir təsəvvürləri formalaşdıran elmi paradigmalardan biri də tarix fəlsəfəsinin bir elm sahəsi olaraq təşəkkül tapmasıdır. Tarixə ümumi baxışlarla yanaşı burada providensial təsəvvürlərə əsasən (səddədən aliyə doğru inkişaf, bunun da əsasında insanların əzəli arzuları, onların əsl mahiyyəti həyata keçir) (N.Berdyayev) insan nəslinin dövrlər üzrə inkişaf

etməsi ideyası irəli sürülmüşdür [7]. Bu istiqamətdə fikirlər maarifçilik dövründən etibarən ifadə olunmağa başlandı. C.Vikonun da burada xidməti göstərilməlidir [10]. Belə bir qənaət çıxarılmalıdır ki, insan tarixinin öz inkişaf qanunları var və onlar təbiət qanunlarından fərqli olaraq dəyişən və müvəqqəti olur. Cəmiyyətin tarixini fəlsəfə mövqeyindən ilk dəfə qiymətləndirən Fransua Volter olmuşdur [8, 23]. Cəmiyyətdə mövcud olan qanunlar barədə ideyanı irəli sürən İ. Gerder göstərirdi ki, tarixi proses vahid xarakter daşıyır, burada bütün xalqlar özünəməxsus tarixi yol gedərək vahid ümumbəşəri gələcəyə doğru irəliləyir [9, 27].

Tarixi inkişafda ümumi meyillərin axtarışı nəticəsində XIX əsrin ortalarında antropologiya elm sahəsi meydana gəldi ki, bunun sayəsində xalqların mədəni inkişafında özünəməxsusluğun elmi təhlili mümkün olmuşdur. Daha sonra tarixi dövrləşmə əsasında tarixin ümumi qanunauyğunluqlarının axtarışı, sivilizasiya anlayışının təyin edilməsi, mədəni inkişaf barədə təsəvvürlərin formalaşması prosesi davam etmişdir. Bu sahədə öz töhfəsini dünya elminə gətirənlər sırasında K.Marksın, O.Kontun, E.Dürkheymin, A.Toybinin, O.Şpenqlerin, Danilevskinin adları çəkilməlidir. Bu və digər mütəfəkkirlərin söyləri nəticəsində insan dünyasının inkişafında aparıcı tərəflər, əsas istiqamətlər və meyillər, mərhələdən mərhələyə doğru gedən inkişaf nəticəsində formalaşan mədəniyyət institutları barədə təsəvvürlər yaranmışdır. Buradan O. Kontun sosial statika və sosial dinamika anlayışlarına müraciət etməyimiz yerinə düşərdi. Əslində mədəniyyət tarixinin inkişafı nəticəsi olaraq əldə edilmiş tərəqqi, nailiyyətlər deməkdir. Dinamika isə tarixi prosesin özü olaraq müxtəlif təsirlər altında (buna K.Marks istehsal vasitələri və istehsal münasibətləri adını vermişdi), müəyyən qanunauyğunluqlar əsasında cəmiyyətin irəliyə doğru hərəkətini bildirir. Vahid ümumdünya tarixi bir çox mərhələlərdən ibarət olduğunu qəbul edərək həm də müəyyən mənalardan axtarışı aparılır [14, 13].

Tarixi inkişafın zənginliyi və müəyyən dərəcədə qeyri-müəyyənliyi insan amili ilə bağlıdır. Xüsusilə bu özünü keçid dövrlərdə ifadə edir. Mədəni inkişaf özündə ilk növbədə insan ruhunun, təfəkkürünün inkişaf dərəcəsini ifadə edərək müəyyən sosial qrupu (etnik, milli, ərəzi, ailə, təşkilat və sair) özündə birləşdirən mədəni özünəməxsusluqları ifadə etməyi bacarır. Bu da həmin mədəni birliyinin təkrarsızlığını milli, yaxud etnik idarəçilik üsullarında, dünyaya münasibətdə özünü bildirir. Nəticədə mədəni müxtəliflik yaranır ki, müasir dövrdə geoqlobalizm və antiqlobalizm müstəvisində yaranan ziddiyyətlər baxımından öz həllini gözləyən problemlərdən biri də milli özünəməxsusluğun qorunması zərurəti olmuşdur.

Məhz qloballaşan dünya sistemində tarixi mərhələlərin, sivilizasiyaların inkişafı onların “toqquşması” ilə (S.Hantinqton), tarixin sonu ilə (F.Fukuyama) virtual aşması fikirləri irəli sürülməyə başlandı. Bütün tədqiqatçılar bir də göstərir ki, ümumdünya inkişafı bütöv və davamlıdır.

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələri barədə müasir təsəvvürlər həm də ümummədəni meyillərdə özünü göstərir. Bunlar sırasında postmodernizmi də

qeyd etmək lazımdır. Postmodernizm Nitşe ilə başlayır. İnsan düşüncəsini yenidən strukturlaşdıran Freyd, Vitgenşteyn, Haydeggerin təsiri də burada qeyd edilməlidir. Postmodernizm Qərbin şüurunda ümumi əsasları olan həyatın həqiqətlərinin qiymətləndirilməsində bir ümumilik, ümumi mədəni meyldir. Sənətdə, ədəbiyyatda, fəlsəfədə ümumi metodoloji dəyişikliklərin qeyri-müəyyən, lakin sabit xarakteristikası kimi də qiymətləndirmək olar. Ancaq bu sahəyə aid müzakirələr hələ bitməyib. Fransada postmodernin bitməsi iddiaları var. Başlıca nümayəndələr Clod Levi-Stros, Roland Bart, Mişel Fuco, Moris Blanşo, Jak Derridadır.

Strukturalizm poststrukturalizmi doğurdu. Postmodernizm qanunların şüurlu bir şəkildə rədd edilməsidir, real həyatın özü bunu nümayiş edir. Bütün dəyərlər, inanclar, davranış sistemlərinin dəyişməsi baş verir. Belə şəraitdə mədəniyyətlər arası əlaqələrin artması, zənginləşməsi baş verir, qarşılıqlı təsir artır. Dünya nizamının mahiyyəti insanı bir növ daha qane etmir. Postmodernizm mövcud vəziyyətdən narazılıq kimi başa düşülməlidir. Dünyagörüşü, dünya strukturunu yenidən düşünərək, özü də dəyişir.

Müasir Qərb mədəniyyətində kütlə və elita arasındakı sərhədlər pozulur. Hər hansı bir əsərdə dillər, modellər, janrlar, üslubların şüurlu plüralizmi müşahidə olunur. Ümumiyyətlə, müasir cəmiyyətdə mədəniyyətin inkişafında xaos, qarışıqlıq müşahidə olunur. Adi bir düşüncə imkanlarından da istifadə olunmur. Universal ağılın böhranı şəraitində şüursuz və virtual sahələrdə mənələrdəki dəyişiklik, varlıq paranoiyası və absurd kimi ifadələr daha tez-tez rast gəlinir. Klassik fəlsəfənin predmeti və mahiyyəti xeyli dərəcədə təhrif olunub. İkiqat kodlaşdırma gedir: həm kütlə, həm də peşəkarlar üçün. Hər şey kontekstdədir, kontekst isə sonsuzdur. Fəlsəfənin sonunun gəlməsini onun tam transformasiyasında görmək olur.

Postmodernizmin banilərindən biri olan Derrida bu sahədə öz fəaliyyətini Yeni Amerika tənqidindən başlamışdır. Fəlsəfi problemlərini yazı probleminin həlli ilə uzlaşdırırdı. Fəlsəfi mətn üçün bir ağırlıq mərkəzi varlığın metafizikası olduğunu vurğulayan Derrida göstərirdi ki, loqosentrizm (yəni insan ağılının dünya mərkəzinin olması) qeyri-adekvat bir hal, yazılı mədəniyyətin ideoloji fenomenidir [3, 54]. Fərdin şüuru mətn dünyasındakı mətnlərin cəmidir. İnsanın düşüncə tərzini təşkil edən xarici və dildən kənar gerçəkliyə inamsızlıqdır. Dekonstruksiya müxtəlif aksiomatik sistemlərin müqavimətini ortaya qoyur [3, 55].

Sosial münasibətlər bütün sosial institutların məzmunu, mədəniyyət isə bu məzmunun yaradıcı və məqsədyönlü insan fəaliyyəti prosesində formalaşdırılmasının nəticəsidir. Mədəniyyətin təşkilati formalarının məzmunu son vaxtlar, qloballaşma şəraitində xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başladı.

Bu və ya digər sosial institut özündə ictimai münasibətlərin reallaşmasının mədəni yollarını birləşdirir. Mədəniyyət insan cəmiyyəti üçün həmişə zəruri olmuşdur. Çünki, məlum olduğu kimi, kollektiv həyatın təşkili növü insanlarda genefonda kodlaşdırılmır. İnsanlar həyat sahələrinə uyğun olaraq

müxtəlif fəaliyyət növlərini yaratmağı öyrənmişlər. Mədəniyyət də fəvqəltəbii bir qüvvə olaraq şüurlu hərəkətlərə əsaslanır, buna görə də şüur ölçüsü mədəniyyət səviyyəsinin göstəricisidir. Mədəniyyətin inkişafı sosial münasibətlərin dəyişən vəziyyəti ilə müəyyənləşdirilən bir prosesdir. Mədəniyyətlərərası əlaqələr barədə formalaşan paradıqmalar hələ Yeni dövrdə meydana gələn tarix və onun mərhələləri, inkişaf xüsusiyyətləri barədə təsəvvürlər üzərində qurulurdu. Müasir dövrün paradıqmaları postneoklassik elm çərçivəsində formalaşaraq göstərir ki, mədəniyyətlər lokal və qlobal çərçivədə inkişaf edir, qarşılıqlı təsir göstərir, bununla da mədəniyyətlərin geniş şəbəkəsi formalaşır. Bununla belə xalqların, etnik qrupların tutduqları mədəni mövqelərin müxtəlif olduğunu qeyd etmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsədov A. Siyasətin fəlsəfəsi: mahiyyətin gerçəkləşməsinə yönələn iradə və onun tarixi taleyi spiritualist aristokratizm fəlsəfəsi kontekstində // İkinci, yenidən işlənmiş nəşr // Fəlsəfi pentalogiya: 5-ci cild. Bakı: Təknur, 2010, 416 s.
2. Alison Melissa Moore. Historicising Historical Theory's History of Cultural Historiography // *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, Vol 12, No 1 (2016)
3. Smith, Daniel W. Deleuze and Derrida, Immanence and Transcendence: Two Directions in Recent French Thought / *Between Deleuze and Derrida*. John Protevi, Paul Patton (eds.) — N.Y.: Bloomsbury Academic, 2003, pp. 46-66
4. Азимова Р. Человековедение – наука XXI века. Баку: Текнур, 2011, 167 с.
5. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. От Возрождения до Канта. Под ред. и в переводе С.А.Мальцевой. СПб., 2002, 880 с.
6. Балувев Б. П. Споры о судьбах России: Н.Я.Данилевский и его книга «Россия и Европа» / Предисл. игумена Дамаскина (Орловского). Изд. 2-е, испр. и доп. Тверь: Булат, 2001, 416 с.
7. Бердяев Н.А. Смысл истории. М.: Мысль, 1990, 176 с.
8. Блок М. Апология истории / АН СССР. М.: Наука, 1973, 256 с.
9. Гулыга А.В. Гердер. Изд. 2-е, доработ. (изд. 1-е — 1963). М.: Мысль, 1975, 184 с.
10. Дадашева С. Классификация основных направлений культурологии. – «Мədəniyyət dünyası», 2005, №10, с. 99-104
11. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении) / Перевод с французского И. А.Шапиро. Ростов н/Д: Феникс, 2003, 256 с.
12. Критика современной буржуазной теоретической социологии. М: Наука, 1974, 280 с.
13. Кулизаде З. Теоретические проблемы истории культуры Востока и низамиведение. Баку: Элм, 1987, 98 с.
14. Куприянов В.А. Генрих Риккерт о телеологии в историческом познании // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина, 2015, Т. 2, № 1, с. 28-38
15. Тойнби А.Дж. Постигание истории. Сборник. / Пер. с англ. Е.Д.Жаркова. М.: Рольф, 2001, 640 с.
16. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Том 2: Всемирно-исторические перспективы. Перевод с немецкого и примечания Маханькова И.И. М.: Мысль, 1998, 606 с.

МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ: ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

К.Я.АББАСОВА, В.К.МУСАЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены историко-философские парадигмы культурных взаимодействий в истории общества. Для этого проанализированы подходы историков и философов культуры, как Нового времени, так и современного периода. Определено, что характер культурных взаимодействий определяется содержанием культуры. В свою очередь, содержание культуры связывалось с внутренним развитием социальных связей и отношений, которые имели уникальный характер. Именно это, по мнению Н.Данилевского и О.Шпенглера, мешает слиянию культур. Самобытность культуры, в частности, русской, подчеркивал Н.Бердяев. В эпоху постмодернизма знаковость культуры стала расцениваться как основа для слияния всех культур в единую. Однако при этом возрастает хаотичность и непредсказуемость в развитии. Каждая цивилизация имеет свой набор культур, влияющих друг на друга и взаимодействующих друг с другом.

Ключевые слова: история культуры, история философии, межкультурные отношения, взаимодействие, современные парадигмы.

INTERCULTURAL RELATIONS: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT

K.Ya.ABBASOVA, V.K.MUSAEVA

SUMMARY

The article examines the historical and philosophical paradigms of cultural interactions in the history of society. For this, the approaches of historians and philosophers of culture, both of the modern period and the modern period, are analyzed. It was determined that the nature of cultural interactions is determined by the content of culture. In turn, the content of culture was associated with the internal development of social ties and relations, which had a unique character. This is what, according to N.Danilevsky and O.Spengler, prevents the fusion of cultures. The originality of culture, in particular, Russian, was emphasized by N.Berdyayev. In the era of postmodernism, the symbolism of culture began to be regarded as the basis for the merger of all cultures into a single one. However, this increases the chaos and unpredictability in development. Each civilization has its own set of cultures that influence each other and interact with each other.

Key words: history of culture, history of philosophy, intercultural relations, interaction, modern paradigms.